

themawonen avant la lettre

programma

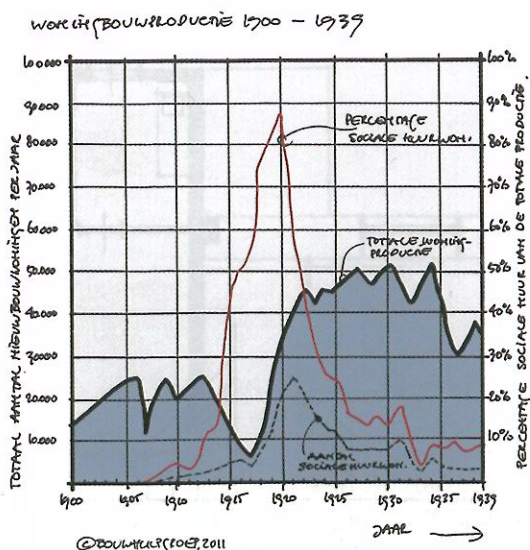
In de periode tot de Tweede Wereldoorlog zijn er ruim 230.000 sociale huurwoningen gebouwd in het kader van de Woningwet. Dat vormde bijna 20 procent van de woningproductie in die tijd, waarbij het hoogtepunt lag in de periode 1920-1929. In de afgelopen 40 à 50 jaar is een deel ervan afgebroken. Nauwkeurige cijfers ontbreken hierover. In de loop van de jaren 1970-2010 is naar verwachting een derde gesloopt, waarbij de jaren 70 en het eerste decennium van de 21e eeuw als periode van sloop er bovenuit steken. Op dit moment zijn er deels nog zo'n 150.000 sociale woningen uit deze periode over, wat nog geen 2 procent van het totale woningbezit vormt, en circa 7 procent in het sociale woningbezit. Alle reden om dit bezit te gaan koesteren, ook als cultureel-historisch erfgoed.

Alleen al de beperkte omvang van dit deel van de woningvoorraad maakt het tot iets bijzonders. Verder spreekt vaak de ambachtelijke architectuur steeds meer mensen aan. Dit geeft de wijken, buurten en woningen uit deze periode extra potentie, die voor de toekomst van waarde is. Herwaardering van de vooroorlogse sociale woningbouw verdient opnieuw een plaats op de agenda van de woningcorporatie.

SAMENHANGENDE KWALITEIT

Nog steeds overheerst bij de huidige beschouwing van de kwaliteit vaak het eendimensionale denken; of het nu over onderhoud en technische staat gaat, de aandacht verlegd wordt naar energiebesparing, of dat algemene nieuwbouwkwaliteit als eis op tafel wordt gelegd. De revival van de vooroorlogse buurten en wijken en de opkomst van de dertigerjarenarchitectuur laat ons toch overduidelijk zien dat het nooit om één aspect gaat, maar dat kwaliteit uit een samenspel van factoren bestaat. En dan gaat het niet om optelsommetjes of het afvinken van een kwaliteitslijstje. Het gaat dus om iets meer: een samenhangende kwaliteit, die ervoor zorgt dat iemand ergens graag woont. Om bij de vooroorlogse wijken wat gevoel te krijgen, zullen er enkele karakteristieke bekeken worden, zoals de stedenbouw en de straat, de architectonische opbouw, en de percelen. Het vormt geen alomvattend betoog, maar het probeert iets te laten zien van de vooroorlogse tuindorpen als 'themawonen avant la lettre'.

RUIMTELIJKE BESLOTENHEID

Bij stedenbouw domineren twee kwaliteiten in de vooroorlogse tuindorpen: de aanwezigheid van groen en de besloten straten. Het groene karakter is een overheersende kwaliteit van deze woonmilieus. De straten worden of werden gedomineerd door bomen, en gemeenschappelijke buitenruimten en pleinen versterken het groene karakter. Soms ondersteunen de voortuinen die duidelijk afgebakend werden – al of niet in combinatie met muurtjes of hagen – deze landelijke sfeer. Daarnaast kende de stedenbouw het karakter van een ruimtelijke beslotenheid. Een straat wordt als een autonome ruimte vormgegeven, al of niet begrensd door T-kruisingen, gebogen straatwanden of iets dergelijks. Het is juist dit karakter dat vaak bij de herinterpretatie vergeten wordt.

ARCHITECTONISCHE EENHEID

Bij de architectonische vormgeving worden veel stijlen en beelden toegepast om de stedelijke ruimte van een tuindorp te begrenzen. Dit geldt voor alle tuindorpen en veelal ook voor andere vooroorlogse wijken. De uniformiteit in beeldtaal, die zich in de naoorlogse periode manifesteerde en tot bijna op de dag van vandaag voortduurt, was hier niet altijd van toepassing. Het uniforme rijtje moest bij wijze van spreken nog als Hollands ontwerp uitgevonden worden. Kenmerkend voor de architectuur uit die periode is dat de afzonderlijke woning niet bestaat. De woning was veelal bescheiden van afmeting. Juist het samenstel van woningen tot een wand of tot een blok van 2, 4

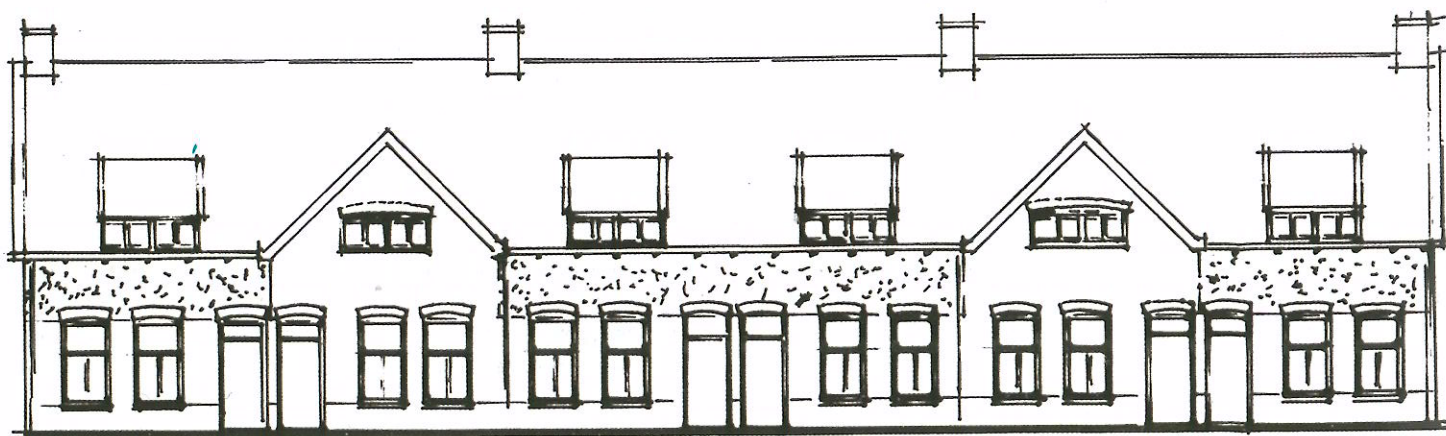
of 8 woningen, vormde de architectonische drager. De grootheid lag en ligt niet in de afzonderlijke woning, maar in het geheel van een wand, blok of buurt. Allerlei architectonische middelen werden ingezet om de totaliteit te versterken: een totale kap, accenten op hoeken of ter plaatse van het midden, een plint of zich herhalend afwijkende textuur (stucwerk of rollagen). De woning behoorde tot een ordening op hoger niveau, en had als geheel op blokniveau de uitstraling van dure stads-woningen.

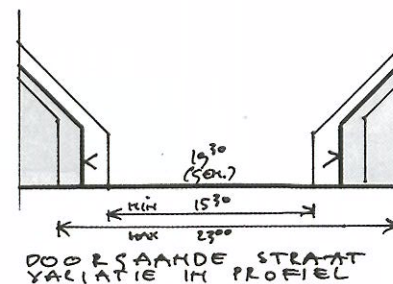
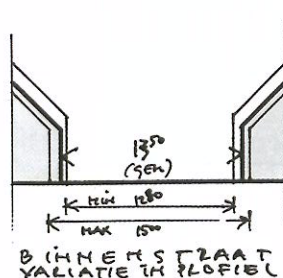
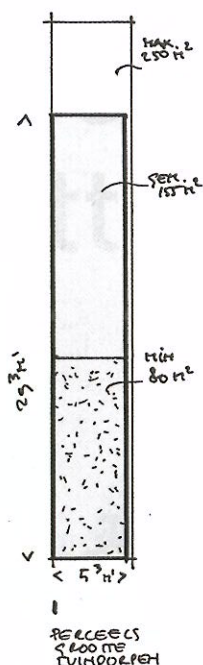
Er wordt getracht juist dit beeld in de huidige retrowijken terug te brengen, zonder de fijne details. De romantiek die juist in de verfijning ligt, wordt tegenwoordig weggelaten. Dus retro geeft niet altijd het wezen aan van het origineel. Het is dan meer een look-alike.

CONSTANTE PERCEELSGROOTTE

De afgelopen eeuw is de gemiddelde perceelsgrootte redelijk constant van de grondgebonden woningen gerealiseerd in de sociale woningbouw: circa 155 m² (1). Altijd is er sprake geweest van een grote spreiding op complexniveau (tussen 115 en 250 m²). En waarom lijken de percelen uit de vooroorlogse periode groter dan die uit de naoorlogse periode? Hiervoor zijn twee aspecten te benoemen, die het beeld mogelijk beïnvloeden:

- De woningbreedte, die structureel geringer is waardoor bij een gelijkblijvend perceel de diepte groter wordt.
- De positie van de bergingen, die veelal verbonden zijn aan de woning of halverwege het perceel.

© BOUWKUUR (2007, 2011)

In wezen is sprake van een verborgen traditie, die te betitelen is als de 'constante perceelgrootte'. Dus de grootte van de percelen is niet het onderscheidende karakter. En toch is de intimiteit van het achterterrein een van de verborgen kwaliteiten. Misschien zijn het wel de geleiding, de diversiteit in vorm en de groene erfafscheidingen die het aantrekkelijk maken. Ofwel gelijk, maar toch verschillend.

TOENAME WOONOPPERVLAKTE

In de periode 1900-1939 is de sociale woningbouw geleidelijk een rol gaan spelen in de huisvesting. Het heeft minimaal een rol gespeeld in de normen voor kwaliteit. Als we globaal de geschiedenis bekijken aan de hand van drie voorbeelden(2), dan zien we dat in de periode 1900-1939 het woonoppervlakte toeneemt van circa 40 tot 55 m². Daarnaast zijn de volgende ontwikkelingen te benoemen:

- De woningbreedte neemt toe van circa 4,75 tot 5,50 m, waardoor de ruimtelijke kwaliteit wordt verhoogd. Keuken en toilet krijgen uiteindelijk een plaats binnen de hoofdmassa.
- De ruimte van slapen neemt toe: de bedstede verdwijnt en de kap wordt opgetrokken waardoor de verdiepingsruimte vergroot wordt (meer slaapruiimte).
- De ouderslaapkamer wordt steeds belangrijker: van bedstede naar zelfstandige kamer tot grootste slaapkamer.

En dan moeten de technische ontwikkelingen in de tijd niet vergeten worden: opbouw van de constructie (spouw), woninginstallatie en diverse nutsvoorzieningen.

CYCLI VAN WONINGAANPASSINGEN

De wereld verandert voortdurend. Dus de eisen die de bewoner stelt aan de woning veranderen ook. Als je dit constateert, ben je je direct bewust van hoe flexibel in wezen onze woningvoorraad is. Voortdurend vinden er aanpassingen plaats door de veranderende maatschappelijke voorwaarden die van toepassing zijn op een woning. Als voorbeeld pakken we een woning uit 1915 à 1920 uit een tuindorp (fabrieksdorp of mijnwerkerskolonie)(3). Het gaat om één van de eerste sociale huurwoningen. Het betreffen veelal woningen met een woonoppervlakte van

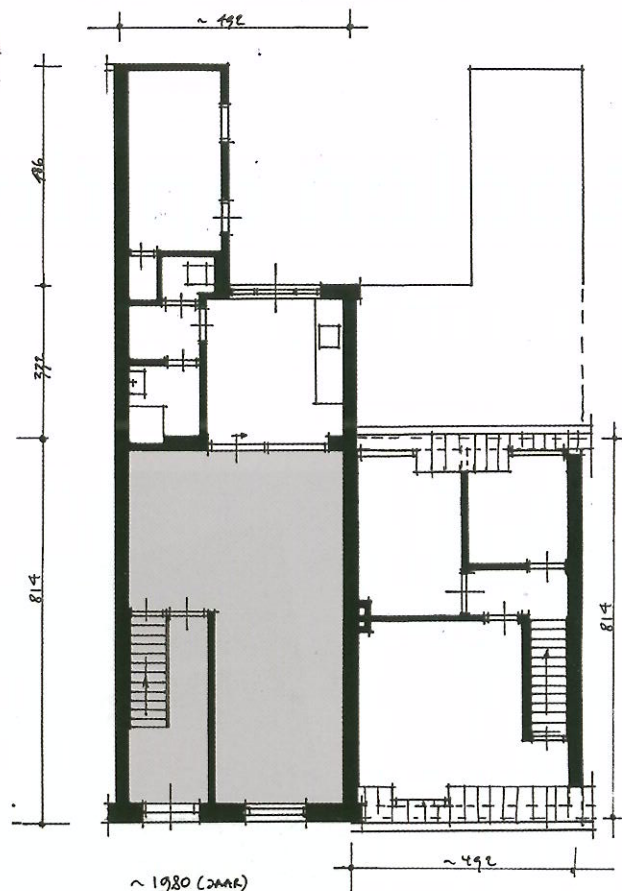
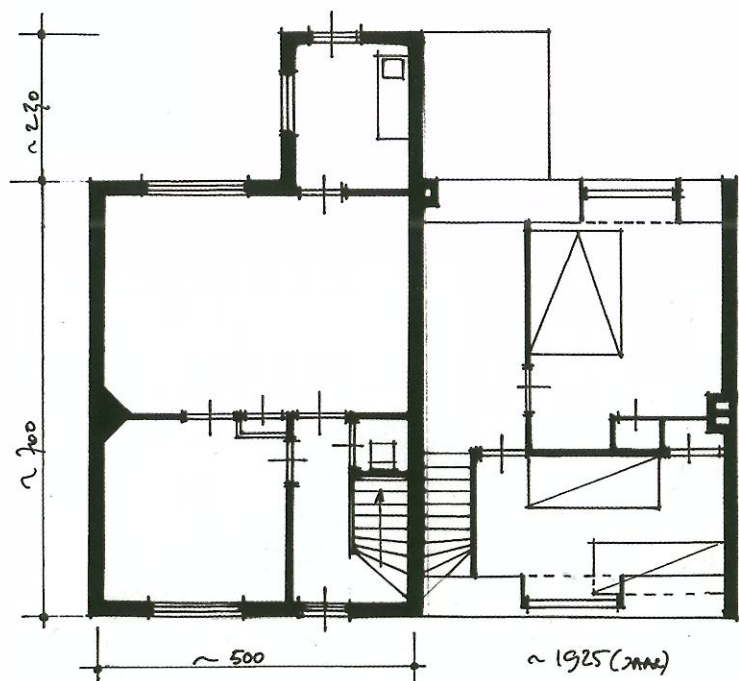
ruim 50 m², en die voor bedden leefruimte bieden aan 10 à 12 personen terwijl de gemiddelde woningbezetting op dat moment circa 5 personen bedraagt. De ouderslaapkamer bedraagt in die tijd circa 6 m²; voldoende ruimte voor een twijfelaar. De woonkamer vormde met 17 à 19 m² het centrale vertrek waar alles gebeurde.

In de loop der jaren zien we dan de voorzieningen toenemen: de pomp op het plein wordt vervangen door waterleidingen, de elektriciteit doet zijn intrede. Begin jaren vijftig komt er eindelijk riolering. Water, gas, elektriciteit en riolering zorgen ervoor dat wonen aangenamer wordt. Op dat moment bereiken we het jaartal 1950 en zijn we ruim dertig jaar verder. Ondertussen groeit de economie. Geleidelijk beschikten de nieuwe woningen over een douche en vervolgens over een verwarming; we schrijven dan de jaren zeventig. En opnieuw vindt er een roep om kwaliteitsaanpassing plaats(4).

Rond 1980 is er sprake van een hoogtepunt in de renovatie van vooroorlogse woningen. Het accent ligt hier op de uitrusting van de woning (keuken, douche, toilet en centrale verwarming) met behoud van het aantal slaapkamers. De structurele daling van de woningbezetting is dan pas recent een waarneembaar verschijnsel. De naoorlogse soberheid wordt geleidelijk afgeschud. De totale woonoppervlakte neemt toe met 20 à 25 procent: een grotere woonkamer/keuken en grotere ouderslaapkamers.

Vervolgens draait de wereld door. De economie groeit weer na een dip in de jaren 80, en we zijn beland in de 21e eeuw. Opnieuw wordt de aanwezige kwaliteit tegen het licht gehouden. Allerlei bouwfysische eisen zijn in de loop der tijd gewijzigd, zoals warmte, geluid, en vocht. Maar ook de ruimtelijke kwaliteit wordt opnieuw bekeken. Het gaat niet alleen om het aantal vierkante meters, maar veeleer over de ruimtelijke kwaliteit. We schrijven dan het jaar 2005 en opnieuw vindt er een structurele aanpassing plaats die de levensduur met minimaal 40 à 50 jaar moet verlengen. Op dat moment is de levensduur van de woningen al 140 jaar. Elke 30 jaar heeft zich in het verleden een structurele aanpassing voor gedaan.

En als we terugkijken, blijkt dat we grofweg te maken hebben met cycli van 25 à 30 jaar, waarin structurele maatschappelijke veranderingen zijn waar te nemen. Bijna de wetmatigheid van een generatie

200 JAAR

Het voorbeeld van de woning uit de mijnwerkerskolonie laat zien dat niet het aantal vierkante meter het belangrijkste probleem is, maar de verdeling ervan over de verschillende functies. Deze verdeling over de verschillende functies en de situering binnen de woning zijn in de loop der jaren aan veranderingen onderhevig. Illustratief zijn:

- De plaats van toilet en douche.
- De grootte van de ouderslaapkamer en het aantal slaapkamers (van 3 naar 2).
- De ruimtelijke kwaliteit van de woning, in het bijzonder van de woonkamer/keuken.

Als een woning dan gerenoveerd wordt, denken we eerder aan een periode van 50 jaar dan aan 25 à 30 jaar. Dat betekent dat de levensduur van deze woningen de weg van de 200 jaar gaan bewandelen. Deze constatering wordt niet zomaar gemaakt. Als het over een dergelijke periode gaat én het gaat om een substantieel klein deel van de woningvoorraad, dan bereiken ze op termijn allemaal de status van monument. De woningen gaan dan een rol spelen in ons maatschappelijk geheugen. En dat betekent dat bij de aanpak van deze woningen niet de discussie gevoerd moet worden over energielabel A of B. Het kan zeker A of meer worden.

Bronnen

- (1) Globaal ziet de perceelsgrootte van de grondgebonden (thuis)woning in de afgelopen eeuw er als volgt uit:
- 1900-1939: 155 m² (80 tot 250 m²)
 - 1940-1960: 156 m² (125 tot 210 m²)
 - 1960-1970: 156 m² (125 tot 210 m²)
 - 1970-1980: 180 m² (120 tot 254 m²)
 - 1980-1990: 183 m² (126 tot 271 m²)

- (2) De plattegronden uit 1900, 1925 en 1938 zijn ontleend uit het tijdschrift *Forum*, jaargang 1952, pagina 260-261.
- (3) 'Wonen in traditie, tijdsbeelden van een mijnwerkerskolonie', Woningstichting Voerendaal, BouwhulpGroep, PROFIL Corporate Communications, juni 2005.
- (4) 'Renovatie en Volkshuisvesting', Martin Liebrechts e.a., Eindhoven, 1976.

LESSEN VOOR DE TOEKOMST

Als maatschappij zullen we ons meer bewust moeten zijn van:

- De aanpassingsmogelijkheden van een woning. De oude steden met huurpanden laten zien dat er in de praktijk veel ruimte voor is. Juist de eigenheid met een verwijzing naar het verleden is de dominante kwaliteit.
- De cultuurhistorische waarden van ons verleden. De sociale woningbouw uit de vooroorlogse periode met 150.000 woningen is daar een essentieel onderdeel van. Behoud betekent behoud voor bijna de eeuwigheid.
- De discussie niet moet gaan over techniek of 'enge' nieuwbouweisen, maar juist over het begrip voor de eigenheid van deze woningen.

Dit alles betekent dat we technisch trachten de woningen zo lang mogelijk mee te laten gaan (constructief, bouwfysisch) en dat de ruimtelijke kwaliteit verbeterd wordt, maar dat de kwaliteit integraal besloten ligt in de stedenbouwkundige context, de cultuurhistorische waarde en de eigenheid van het bestaande, wat niet in normen te vatten is. De techniek die uiteindelijk gekozen wordt is het resultaat van de bovengenoemde gedachte en niet andersom.

De afgelopen jaren is themawonen weer een nieuwe leidraad in de stedenbouw. En daar horen ook allerlei retrowijken bij. Daar is niets mis mee, zolang dit niet te oppervlakkig gebeurt of meer wordt uitgevoerd in de zin van 'lijkend op'. Zeker als we het hebben over de beeldtaal van de vooroorlogse wijken, waar soms het gedachtegoed van *arts* en *crafts* een terugkerend verhaal vormt en oog voor detail domineert. Alleen al om deze reden moeten we zuinig zijn op wat het verleden ons te bieden heeft. Kopiëren is en blijft moeilijk.